

Från Markus i Skarpnäck till Laurentius i Lund

En frimärksresa i tid och rum
mellan kyrkobyggnader från
den romanska stilepoken till
funktionalismen

av Thorsten Sandberg

Vårt lands över 3.000 kyrkor har byggts för att som gudstjänstrum fylla andliga behov. Men de vittnar samtidigt om den lokala historien och församlingsmedlemmarnas liv från födelse till död, i glädje och sorg. Kyrkorna har därför en central plats i det svenska kulturarvet.

Kyrkorna ligger som riktpunkter i det gamla väg- och gatunätet och hjälper oss att orientera i landskapet, i tiden och rummet. På många platser står kyrkan mitt i samhället och ofta placerades kyrkogård, kapell, sockenmagasin, prästgård, sockenstuga, skola och kyrkstallar runt omkring. De bildar tillsammans en kyrklig närmiljö där man kan ana konturerna av ett betydelsefullt kapitel i bygdens och församlingens historia.

Få byggnadstyper har lika mycket att berätta och speglar i lika hög grad som våra kyrkor arkitektur, byggnadsteknik och hantverk. Här har framstående arkitekter, byggmästare och konstnärer i alla tider omsorgsfullt skapat bestående verk med utgångspunkt från det kristna symbolspråket.

Uppe vid takkanten ovanför huvudin-

.....
THORSTEN SANDBERG, född 1952,
är redaktör vid Postgirot. Han är fil. kand. i
historia och konsvetenskap och var under åren
1979 till 1991 verksam vid Posten Frimärken.
Han har medverkat i Postryttaren sedan 1990.
.....

gången till Markuskyrkan i stockholmsförorten Björkhagen, Skarpnäcks församlingskyrka som invigdes 1960, är en tegelrelief inmurad. Motivet är det bevingade Markuslejonet, symboliserande den evangelist vars namn kyrkan bär. Och det är här denna frimärksresa mellan församlingskyrkor, katedraler och forna klosterkyrkor från medeltid till vår egen tid, från den romanska stilepoken till funktionalismen, tar sin början.

Följ med, och få några glimtar av en nästan tusen år lång kyrkobyggnadshistoria i vårt land, speglad i ett urval frimärken utgivna mellan 1935 och 1997.

Levande tegelmurar

Markuskyrkan ser ut som om den vuxit upp direkt ur tomten, den tidigare sjöbotten, med sin glesa björkdunge. Kyrkokomplexets byggnader i mörkt blåvioletts helsingborgstegel ligger utspridda i hagen, låga och vilande på marken. Färgen kontrasterar starkt mot de vita björkstammarna, precis som Sigurd Lewerentz avsåg när han i slutet av 1950-talet vann arkitekttävlingen om den då nybildade församlingen Skarpnäcks egen kyrka.

Hela byggnadssättet kom också att baseras på tegelmaterialets förutsättningar och Lewerentz bestämde att endast hela stenar skulle användas – ingen enda tegelsten fick därför huggas. Följaktligen måste de vertikala fogarna bli av olika bredd för att stenarna skulle gå jämnt upp i murmåten. Muren fick på så sätt en mer levande karaktär, ytterligare betonad av att varje mures individuella handlag lyste igenom.

Uppgiften att utforma en kyrkoanläggning i björkdungen var inte lätt att bemästra. Och det kunde för arkitekten ligga frestande nära att försöka hävda kyrkan gentemot det höghus som redan fanns i Björkshagens centrum strax intill. Men Lewerentz valde att istället tala ett lågmålt formspråk som i snart 40 år fått församlingsbor och besökare att uppmärksammat lyssna.

Med sin egenart verkar Markuskyrkan inte vara tillkommen på ritbordet. Byggnadskomplexet har fått växa fram på ett avspänt sätt i samklang med sin omgivning. Samtidigt präglas kyrkan av Lewerentz' ytterst starka konstnärliga gestaltning som andligt höjer den låga byggnaden högt över vardagsbyggandet. Markuskyrkan uppmärksammades också tidigt både här hemma och utomlands och fortfarande kommer en jämn ström arkitekturstuderande och experter av skilda slag på besök.

Stilmässigt hör Markuskyrkan till funktionalismen med sina typiska kännetecken: geometriskt enkla grundformer, raka fönster, platta tak och fasader med starkt återhållen dekor. Funktionalismen är en av de stora innovationerna i arkitekturhistorien

Den slutna muren till Markuskyrkan är rundad och veckad i samspelande former. Uppe vid takkanten syns skulptören Robert Nilssons tegelrelief med Markuslejonet, symbolen för den evangelist vars namn kyrkan bär.

och syftet var att forma en arkitektur beredd att ta upp den teknik man förutsåg i det industrialiserade samhället. Stockholmsutställningen 1930 blev en av de starkaste manifestationerna för de moderna arkitekturidéerna och Sverige kom också att få en ledande internationell roll i utvecklingen av funktionalismen.

I huvudstadens hjärta

Mer än sju sekler ligger mellan Markuskyrkan och den ursprungliga Storkyrkan, eller Sankt Nikolai, som är Stockholms äldsta stadskyrka men också domkyrka i landets yngsta stift, inrättat 1942. Kyrkan ligger på högsta platån av den gamla stadsholmen Gamla stan och är tillsammans med Kungliga slottet, det gamla rådhuset – dagens Börshus – och Stortorget fortfarande något av huvudstadens hjärta; idag kanske mer i turistisk mening.

Storkyrkan är en oregelbunden rektangulär femskeppig hall med längden 63 meter, bredden 37 meter och ett västtorn som stiger till en höjd av 60 meter över marken. Huvudmaterialet i byggnaden är tegel och lämningar av murar till en treskeppig anläggning kan spåras i den nuvarande kyrkobyggnaden. Under 1300-talet utökades Storkyrkan med kapell på både syd- och nordsidan, bland annat tillkom Vårfrukapellet med valven täckta av målningar, de enda i kyrkan som med säkerhet kan hänföras till medeltiden. Man tror att kapellet stod färdigt kort före 1346 då kung Magnus Eriks-

Från 1730-talet omgestaltades den medeltida Storkyrkan. Stadsarkitekten Carlberg och slottsarkitekten Hårleman såg framför sig exteriören inordnad i ett större sammanhang med Kungliga slottet och nuvarande Börshuset.

son och hans drottning Blanka skänkte mässkläder till altaret.

Kyrkans byggnadshistoria under 1400-talet var dynamisk. Då tillkom tornet och den treskeppiga basilikan omvandlades till en femskeppig hall genom att sidoväggarna till de många kapellen revs. Även nya valv byggdes och fönstren gjordes större och försågs med rundbågar. När Gustav Vasa kom till makten i början av 1520-talet fick kyrkan handgripligt känna på den nye kungens behov av stärkt skydd för sin borg i kvarteret intill. Han lät helt sonika riva stora delar av kyrkans östra fasad och uppförde där ett försvarstorn.

Från 1730-talet och framåt omgestaltades den medeltida kyrkobyggnaden. Anledningen till restaureringen och ombyggnaden var från början tornets dåliga kondition och både slottsarkitekten Carl Hårleman och stadsarkitekten Johan Eberhard Carlberg ansåg att något måste göras. Men man kastade också sina blickar på den av Gustav Vasa spolieerade östfasaden.

Båda arkitekterna var djupt inbegripna i stora byggnationer intill kyrkan – Hårleman vid Kungliga slottet och Carlberg vid gamla rådhuset – och såg framför sig Storkyrkans exteriör inordnad i ett större arkitektoniskt sammanhang. Tornbygget blev en prestigesak mellan arkitekterna och utvecklades till en ren tävling med ömsesidiga beskyllningar för inkompetens. Till slut antogs Carlbergs förslag och det är hans tornhuv som sedan 250 år blickat ut över huvudstaden. Men Hårlemans idéer, till fördel för den ar-

kitektoniska samverkan med Kungliga slottet, finns i någon mån också med.

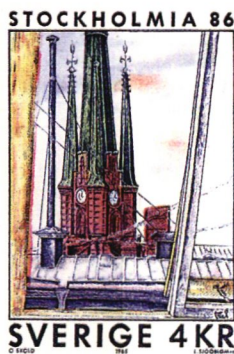
Johan III:s Klara

Carl Hårlemans namn återkommer också i Klara kyrkas byggnadshistoria. I juni 1751 härjades en stor del av stadsdelen Norrmalm av en våldsam eldsvåda varvid kyrkans samtliga tak, fönster och all inredning förstördes. Redan några veckor efter branden kunde Hårleman, som var medlem av kyrkorådet, presentera ritningar till reparationen av kyrkan och arbetet sattes genast igång. Påskdagen 1753 togs kyrkan åter i bruk för gudstjänst men då var den framstående arkitekten redan död.

Grunden till Klara kyrka lades 1577 av Johan III, Gustav Vasas näst äldste son, och tolv år senare var kyrkan i det närmaste klar. I källorna kan arbetet följas i detalj och mellan 1583 och 1586 levererades till exempel 177.000 byggnadstegel och 8.000 pelartegel till konstruktionen. Byggmästare under några år fram till 1586 var den framstående Willem Boy, en invandrad flamländare som också var verksam vid flera av Vasakungarnas slottsbyggen.

Johan III:s kyrka omfattade den nuvarande kyrkans väsentligaste delar. Men

Klara kyrkas tornspira uppfördes mellan 1884 och 1886 efter ritningar av Helgo Zettervall, den berömda kyrkoarkitekten. Tornet höjer sig majestätiskt över kyrkans långhus från Johan III:s tid och Stockholms citykärna.

blickar man bakåt i tiden till kyrkans föregångare på platsen tycks inte några rester av Klara klosterkyrka ingått i anläggningen, vare sig i väggar och valv eller under golvet innanför kyrkans murar. Det kanske inte är så märkligt eftersom Gustav Vasa 1527 lät riva ner nunneklostret med sin kyrka till grunden. Beslutet var militärstrategiskt – borgerskapet i Stockholm hade erfarenhet av hur fiender utnyttjat kyrkliga byggnader vid belägringar av huvudstaden – men det låg också i linje med beslutet på Västerås riksdag samma år att knäcka kyrkans och biskoparnas makt samt överföra klostrens egendomar till kronan.

Kännedomen om Klara kloster är därför begränsad och grundläggningsåret höljt i dunkel. Första gången klostret förekommer i källorna är i ett donationsbrev från 1286 utfärdat av Magnus Ladulås. I brevet skänker kungen ett större parti av stadsdelen Norrmalm, avgränsat av Klara sjö i väster, Norrström i söder samt nuvarande Gustav Adolfs torg och Vasastaden i öster respektive norr.

Klara kyrka som den gestaltades under Johan III:s tid i slutet av 1500-talet hör till den grupp efterreformatoriska svenska helgedomar som trots renässansens inbrytning i landet fått behålla gotikens viktigaste kännetecken, bland dem de spetsbågiga fönstren. Gotiken hade sin storhetstid över hela Europa under 1200-talet och det är från detta århundrade Nordens främsta katedral härstammar. Från huvudstaden beger vi oss rakt norrut, till Uppsala.

Gotikens rymd och ljus

I mitten av 1200-talet började en ny domkyrka anläggas i Östra Aros, nuvarande Uppsala. Det var ett kostsamt arbete och för att skaffa medel lovade ärkebiskop Lars 1257 invånarna i Hälsingland och Jämtland 40 dagars avlat åt dem som ville bidra till uppförandet av katedralen. Flera andra biskopar gav invånarna i sina stift samma förmåner. Till förberedelserna hörde dock framför allt att få påvens i Rom godkännande av företaget vilket man fick 1258. Först tretton år se-

Uppsala domkyrka är ett exempel på den franskinspirerade gotiken som kulminerade under 1200-talets andra hälft. Kyrkorummet präglas av ett minimum av murar och ett maximum av rymd och ljus.

nare utnyttjades den påvliga fullmakten.

Forskningen tror att domkyrkans tidigaste plan var av engelsk typ men i samband med att Etienne de Bonneuil på 1280-talet anlände förändrades byggnadsplanerna i linje med idealen i den franska höggotiken. I Frankrike utvecklades den gotiska katedralen till skelettlänkande konstruktioner med ett minimum av mur och ett maximum av rymd och ljus.

Den franska katedralgotiken nådde sin kulmen under 1200-talets första hälft då stilen började spridas till övriga Västeuropa. Utanför Frankrike genomgick den gotiska katedralarkitekturen stora förändringar. I Nordtyskland, Baltikum och i de nordiska länderna översattes kalkstensgotiken till tegel vilket ledde till en avsevärd förenkling av gotikens arkitektoniska språk.

Man har uppfattat Etienne de Bonneuils roll vid bygget av Uppsala domkyrka på olika sätt. Några forskare har i honom velat se katedralens verkliga arkitekt medan andra menat att han bara ledde ett stenhuggarlag som fått i uppgift att arbeta med de tre portalerna. Flera franska lag med skickliga stenhuggare var i verksamhet i Uppsala och en del av deras traditioner överfördes till vårt lands mest hantverksskickliga stenhuggare som kom från Gotland. Ett lag därifrån arbetade i början av 1300-talet med detaljer i koret.

I början av 1400-talet stod större delen av Uppsala domkyrka färdig. I mer än halvtannat århundrade hade man arbetat på kate-

dralen. Under 1420-talet sattes starka krafter i rörelse för att byggnaden skyndsamt skulle fullbordas och även denna gång utlovades avlat för dem som bidrog till färdigställandet av domkyrkan.

Vid pingsttid 1435 hölls ett riksmöte i Uppsala under Engelbrekt Engelbrektssons ledning. Ombud från alla stånd infann sig och när de politiska förhandlingarna var över invigdes den nya kyrkan. I domkyrkans gamla krönikebok *Registrum ecclesie upsaliensis* antecknades följande: "År 1435 invigdes Uppsala metropolitkyrka, den sjunde juni, som var tredjedag pingst, av den högvördige i Kristo fadren och herren, herr Olaus Laurentii, ärkebiskop i Uppsala, samt av den vördnadsvärde mannen, fadern och herren, herr Thomas biskop i Strängnäs, i närvaro av många förnämna och mäktiga i Sveriges rike".

Biskop Thomas Simonsson var den berömde författaren till *Frihetsvisan* och det är till hans gamla stift och Södermanland vi nu beger oss.

Domkyrkornas jämlike

Legenden berättar att Södermanlands apostel Eskil någon gång under första hälften av 1000-talet vigdes till biskop över området "nordanskogs", landet norr om skogsområdena Kolmården och Tiveden. Han valde att förlägga sitt biskopssäte till Tuna, den dåvarande huvudorten i sörmländska Rekarnebygden.

Ett biskopssäte Tuna nämns förvisso också i ett dokument från 1120-talet över stiftsorter, men identifikationen med Eskils Tuna är ännu så länge inte bevisad. Men det är onekligen associationer till både biskopssäte och domkyrka man får inför den mäktiga Klosters kyrka vid Eskilstunaåns norra strand. Genom sitt läge och sin storlek dominerar den röda tegelbyggnaden Eskilstunas moderna stadsbild och sedd från Nybron stiger fasaden i avsatser sprängvis mot höjden och bygger upp sig till ett mäktigt block.

Klosters kyrka tillhör nationalromantiken och är en god representant för denna

Mäktig som en domkyrka reser Klosters kyrka sin röda tegelfasad vid Eskilstunaåns norra strand. Genom sitt läge och sin storlek dominerar denna kyrkliga monumentalbyggnad stadsbilden i Eskilstuna.

epok i svensk arkitekturhistoria som kännetecknas av tunga former, inspirerade av Vasatidens kungaborgar. Till grund för ritningarna till kyrkan låg ett tävlingsförslag från 1917 av arkitekten Otar Hökerberg vilket omarbetades och fastställdes 1922. Tre år senare togs det första spadtaget och våren 1929 var det stora kyrkobyggnadsföretaget fullbordat.

Av hänsyn till Eskilstunas stadsplan och kyrkotomtens placering frångick Hökerberg den kristna kyrkobyggnadens traditionella orientering med koret i öster. Detta ligger i stället i norr och på så vis vänds Klosters breda fasad rakt söderut mot stadens centrum. Kyrkans planlösning är klar och enkel. Byggnadskroppen är formad med stora obrutna plan och lugna linjer och till partiet med tvillingtornen ansluter det långsträckta skeppet och koret under gemensam takhöjd.

Med gatuplanet förenas kyrkobyggnaden genom den monumentala trappan och öppnar sig för besökaren med tre nischformigt infattade portaler. Från de omkringliggande gatorna framträder kyrkans långskepp med sina stora mått och övergången förmedlas på ett stilfullt sätt med hjälp av de förrum som utgår från de korthuggna tornen.

Dessa kröns av rikt utbildade kopparhuvor och det ligger nära till hands att återigen påminna om de från arkitekturhistorien välkända och nu sedan länge försvunna lanterniner med vilka Carl Hårleman avslutade Uppsala domkyrkas medeltida torn.

Klosterkyrka i fager trakt

På Lurön, med sin skärgård mitt ute i Vänern mellan Värmlandsnäs och Kållandsö, grundade på 1140-talet munkar från cistercienserorden en klosterkommunitet, som några år senare överflyttades till det i rakt sydlig riktning belägna Varnhem, vid foten av den mäktiga skogklädda bergsryggen Billingen.

Platsen var idealisk för ett cistercienserkloster, avskild men samtidigt omgiven av behaglig natur. Kung Fredrik I blev vid ett besök i Varnhem betagen av traktens skönhet och yttrade att han inte någonsin besökt ett vackrare område. Även själva klosterkyrkan blev under 1700-talet föremål för ett beundrande kungsord. Det var kronprins Gustav, den blivande Gustav III, som menade att kyrkan var så vacker att den skulle förtjäna en plats i huvudstaden.

Kyrkans yttre präglas i hög grad av rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardies restaurering på 1600-talet. Då tillkom det stora antalet stödjande strävpelare och strävmurar samt de två västtornen och centraltornet. Rikskanslern hade 1647 fått Varnhems kloster som gåva av drottning Kristina och gunstlingen måste ha känt det som en förpliktelse att genomföra en restaurering av den förfallna klosterkyrkan. Reformationen hundra år tidigare betydde att klostret som

Varnhems kyrkas yttre präglas i hög grad av rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardies restaurering på 1600-talet. Då tillkom det stora antalet stödjande strävpelare och strävmurar samt de två västtornen och centraltornet.

institution upplöstes och kontakterna med den katolska kyrkan upphörde.

Varnhems klosterkyrkas långhus med sina kraftiga pelare och runda arkadbågar talar romanikens kärva och tydliga språk, medan korets spetsiga bågar och smala pelare vittnar om gotiken. Långhuset har sina förebilder inom den äldre cistercienserarkitekturen med sina rötter i Frankrike.

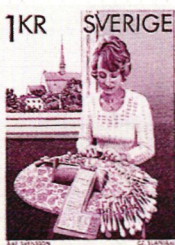
Forskningen tror idag att under den tid som förlöt efter klostrets etablering omkring 1160 fram till en förhärjande brand 1234 har klosterkyrkan planlagts och påbörjats enligt ordens byggnadstradition. Ombyggnads- och nybyggnadsperioden efter branden anses vara avslutad vid tiden för Birger Jarls begravning i klosterkyrkan 1266 och kyrkan kvarstod sedan utan några mer genomgripande förändringar medeltiden ut.

Tempel "av slät gärning"

Ett annat av cistercienserordens klosterkomplex, Alvastra i Östergötland, blev i vissa avseenden en förebild för den birgittinska klosteranläggningen med sin kyrka i Vadstena vid Vätterns strand. Birgitta och hennes make Ulf Gudmarsson hade efter en lång pilgrimsfärd till spanska Santiago de Compostela dragit sig tillbaka till Alvastra och där dog mannen 1344. Birgitta stannade en tid i Alvastra och här fick hon också några av sina många uppenbarelser, sammanlagt över 600 budskap från Kristus och Maria.

Mottot för kyrkobygget i Vadstena återfinns också i en av Birgittas uppenbarelser. Kristus talade till henne om ett tempel "av slät gärning, ödmjuk och stark" och dessa ord kan alltså stå som en karakteristik av klosterkyrkan med sina lugna osmyckade kalkstensväggar. Redan några år före Birgittas död i Rom 1373 hade grunden lagts ut. Ett par år före sekelskiftet 1400 stod munkarnas västkor klart och andra viktiga milstolpar i kyrkobyggets historia är 1414 då långhusets yttermurar fullbordades, 1416 då pelarna började resas och 1420 då valven slogs över murarna. Den högtidliga invigningen skedde 1430.

Klosterkyrkan består av ett treskeppigt

"Ett tempel av slät gärning". Kristi ord, som heliga Birgitta mottog dem i en av sina uppenbarelser, kan alltså stå som en karaktéristik av Vadstena klosterkyrka med sina osmyckade och lugna kalkstensmurar.

långhus och ett smalare enskeppigt kor. Detta är en hallkyrka, alltså med alla långhusvalven lika höga samt av samma längd och bredd. Valven bärs upp av smäckra men kraftiga åttakantiga pelare som sinsemellan förenas av måttfulla spetsbågar. Kyrkan präglas av en ren och klar arkitektur och det är svårt att föreställa sig att grundarinnan Birgittas mystiska läggning gjort sig gällande. Men så är det. Kyrkan är helgad åt jungfru Maria som under medeltiden symboliserades på olika sätt. I en av sina uppenbarelser liknar Birgitta Maria vid Salomos tempel och kyrkans måttsättning överensstämmer med den bild Birgitta vid bibelläsningen formade av templet i Jerusalem.

Reformationen betydde ett drastiskt slut på Vadstena klostrets välstånd och anläggningen mötte samma öde som vi tidigare sett drabbat Klara i Stockholm och Varnhem i Västergötland. Genom riksdagsbeslutet i Västerås 1527 förlorade Vadstena kloster sina jordegendomar, men redan 1524 hade kyrkan drabbats av Gustav Vasas beryktade konfiskation av kyrksilver; en händelse som återupprepades 1540. Detta år firades också den första lutherska mässan i klosterkyrkan.

I samband med Gustav Vasas son hertig Magnus av Östergötland jordfästning i klosterkyrkan 1595 stängdes Vadstena kloster definitivt. Därefter stod klosterkyrkan oanvänd i mer än två sekler och förföll allt mer. Efter långvariga reparationsperioder inledades 1829 den nya eran för kyrkan som församlingskyrka i Vadstena stad.

Försvarskyrka vid östkusten

På grund av sin planlösning var rundkyrkorna väl lämpade som tillflyktsplatser under oroliga tider. Och så har det varit i Hagby intill Kalmarsund strax söder om Kalmar. Hagby kyrka, vars äldsta delar kan dateras till 1100-talets senare hälft, visar i sin konstruktion vissa gemensamma drag med till exempel Österlars kyrka på Bornholm och Munsö kyrka i Uppland. Övervåningen i Munsö kyrka kallades "jungfrukammare" vilket är en indikation på att i varje fall kvinnor och barn sökte sig dit för att få skydd under orostider.

De försvarsinriktade rundkyrkornas placering i östra delarna av Norden är ingen slump. Fram till 1200-talet utsattes området för upprepade härjningståg från östvikarna bosatta på andra sidan Östersjön. Men när dessa kristnades under århundradet bortföll behovet av försvarskyrkor i Sverige och Danmark. Men i vissa fall kunde de gamla försvarsanordningarna åter tas i bruk, framför allt under det turbulenta 1400-talet.

Redan i de första planerna för Hagby kyrka återkommer det dubbla behovet av kyrkorum och försvarsborg. I det tidigaste byggnadskomplexet har man tydligen tänkt sig en profan bottenvåning till vilken man kunde komma från den överliggande kyrkvåningen. Om denna den första anläggningen på platsen präglades av en viss elegans fick nästa planlösning en mer robust prägel. Centrum i den anläggningen var ett på gro-

Hagby kyrka ligger vid Kalmarsund och de försvarsinriktade rundkyrkornas placering intill Sveriges östkust var ingen slump. Fram till 1200-talet utsattes området för upprepade härjningar från de hedniska östvikarna.

va basmurar uppfört centraltorn. Forskningen spekulerar i om inte jarlen Birger Brosa, det svenska kustlandets speciella försvarare i slutet av 1100-talet, hade sin hand med vid denna förändring.

I nästa skede av Hagby kyrkas byggnadshistoria, som utifrån lösfynd daterats till 1300-talet, övergavs tanken på bottenvåning och golvet höjdes så att församlingens döda kunde få sin viloplats inne i kyrkan. Efter en förhärjande brand fortsatte byggandet under 1300-talet och en drivande kraft var kyrkoherden Hinricus Hinrici. När han 1379 på olika sätt belönades var det möjligen ett uttryck för hans kyrkoförnyande insatser i Hagby.

Den slutliga medeltida kyrkobyggnaden tycks ha fått behålla sin grundkaraktär till mitten av 1600-talet. Då lät kyrkoherden Ericus Bethenius montera ner det dominerande centraltornet och kyrkan försågs med ett platt tak uppburet av fem pelare. Under 1700-talet reducerades dessa till en mittpelare som också den togs bort. Det nuvarande trävalvet tillkom under en restaurering på 1830-talet då nya fönster togs upp i murverket.

Nordens äldsta stenkyrka

”Han var den förste som byggde kyrka i Dalby” skrev munkarna i Laurentiiklostret i Lund om den danske 1000-talskungen Sven Estridsen. Anteckningen i klostrets minnesbok *Necrologium Lundense* gör att församlingsborna i Dalby, som under mer än nio

sekler firat gudstjänst i sin kyrka, kan hävda att deras helgedom är Nordens äldsta ännu bevarade stenkyrka.

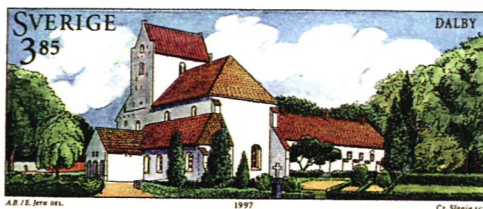
Sven Estridsens kyrka var en tornlös treskeppig basilika med platt innertak av trä under ett sadeltak belagt med blyplåt. Mittskeppet var högre än de båda sidoskeppen. Bland de detaljer från denna tid som fortfarande finns kvar märks portalen mellan vapenhus och sidoskepp, samt den kolonn som är inmurad i en nisch av långhusets pelare. En liknande kolonn finns i domkyrkan i Hildesheim och av det skälet tror man att Dalby kyrka uppfördes av stenmästare från den tyska staden. Det har troligtvis också funnits ytterligare en kolonn av denna typ i i Dalby kyrka och de två kolonnerna skulle ge associationer till Jakin och Boas, de båda kolonnerna i kung Salomos tempel i Jerusalem.

Genom sin långa historia har Dalby kyrka utsatts för omfattande förändringar. Redan under 1100-talet revs den västra delen och ersattes med en förhall och två torn. Tornen finns idag endast som murrester medan förhallen än i dag är ett av Nordens vackraste exempel på romansk byggnadskonst. Hallens likhet med kryptan i Lunds domkyrka sammanfaller väl med tiden för de två kyrkornas tillkomst och man tror också att samme byggmästare står bakom båda rumsgestaltningarna.

Under första delen av 1200-talet var det åter dags att bygga till kyrkan med ett större kor, samt möjligen också ett tvärskepp och två traptorn i öster. I samband med till-

Sedan mitten av 1700-talet har Dalby kyrka sett ut som byggnaden gör idag.

Men under storhetstiden på 1200-talet var kyrkan mer än dubbelt så stor, en treskeppig basilika med stort kor och absid samt fyra torn, ett i varje hörn.

byggnaden passade man på att slå tegelvalv i kyrkan som därmed fick drag av den begynnande högotiken.

Dalby kyrka utsattes vid flera tillfällen för både brand, krig och annan förstörelse. Under kriget 1645 brändes Dalby och kyrkan sjönk ner i förfall. Fyrtio år senare revs absiden på befallning av Karl XI som också beslutade att stenmaterialet skulle transporteras till Malmö. I mitten av 1700-talet rasade flera av valven och detta utlöste en febril aktivitet i socknen. Församlingsmedlemmarna lät 1758 åter sätta kyrkan i stånd varvid den fick dagens förkortade och kurlösa utseende.

Till Laurentius ära

Halvannan mil väster om Dalby ligger Lund med sin domkyrka. Byggnadstekniska beröringspunkter mellan kyrkorna har, som vi sett, funnits. Munkarna i Lunds Laurentiikloster, som i *Necrologium Lundense* skrev om Dalby kyrkogrundare Sven Estridsen, beskrev i samma handskrift också invigningen av domkyrkan i staden: "Den 1 september 1145 efter Kristi födelse invigdes biskopskyrkan i Lund av danskarnas ärkebiskop, vördnadsvärde Eskil, till den heliga och alltid rena jungfrun Marias och den heliga och ärorika martyren Laurentius ära".

En hel rad andra uppgifter ur samma ovärderliga handskrift är av största betydelse för kännedomen om Lunds domkyrkas äldsta historia. Eftervärlden får bland annat veta att Lund blev biskopssäte redan 1060 och tjugo år senare grundlade Knut den helige en kyrka, till vilken han 1085 gjorde stora donationer.

När Lunds betydelse som biskopsstad ökades i och med att en ärkebiskop över hela Norden fick sitt säte här 1104 uppstod också behovet av en större kyrka. I omedelbar anslutning till Knut den heliges kyrka igångsattes därför byggandet av den magnifika katedral som stod färdig 1145.

Det var ett för den tiden ofantligt arbete som genomfördes. Stora sandstensblock transporterades de fyra milen från stenbrottet i trakten av Höör och högs till på bygg-

Absidens formspråk kulminerar i den översta våningens kolonnettgalleri där luft och ljus spelar fritt och sammanfattar den arkitektur som gjort Lunds domkyrka till ett verk av stor originalitet och konstnärlighet.

nadsplatsen. Den nya kyrkans planering, konstruktion och uppförande har fordrat en kunnig ledning. I *Necrologium Lundense* nämns den person som under 1120- och 1130-talen varit den ledande arkitekten och byggmästaren, den troligen från Italien härstammande Donatus.

Genom sina tidigare erfarenheter har han säkerligen från denna del av kontinenten anlitat kunnigt folk, som i hantverkskicklighet hade en lång tradition att falla tillbaka på.

Den romanska arkitekturens särart med kolonner och rundbågar åskådliggörs på flera håll i byggnaden, men kanske främst i domkyrkans absid.

Ur den massiva sockeln höjer sig en arkadvåning med halvkolonner och dubbelbågar som övergår i nästa våning med kolonner som frigiorts ur muren. Absidens formspråk kulminerar i den översta våningens kolonnettgalleri, där luft och ljus spelar fritt och sammanfattar det stycke arkitektur som gjort Lunds domkyrka till ett verk av stor originalitet och konstnärlighet.

Och nedanför den grå sandstensabsiden gör vi halt. En värdig slutpunkt på denna frimärksresa.

Litteratur:

Anderson, Iwar:

Vadstena klosterkyrka, 1: Kyrkobyggnaden
(*Sveriges kyrkor*, 213).
Stockholm 1991.

Blomstrand, Anders & Fondell, Håkan:

Heligkorskyrkan i Dalby. Nordens äldsta
stenkyrka. 1990.

Brandel, Sven:

S:ta Klara kyrka. Byggnadshistoria och
inventarier
(*Sveriges kyrkor, Stockholms kyrkor*, 6:2).
Stockholm 1927.

Cinthio, Erik & Olsson, Bror:

Lunds domkyrka.
Malmö 1953.

Edenheim, Ralph & Rosell, Ingrid:

Varnhems klosterkyrka
(*Sveriges kyrkor*, 190).
Stockholm 1982.

Eriksson, Torkel:

Cisterciensarkitektur
(*Nationalencyklopedien*, 4).
Höganäs 1990.

Eriksson, Torkel:

Gotik
(*Nationalencyklopedien*, 7).
Höganäs 1992.

Eriksson, Torkel:

Romansk konst och arkitektur
(*Nationalencyklopedien*, 16).
Höganäs 1995.

Evaldsson, John; Linn, Björn & Roth, Nils:

Markuskyrkan.
Stockholm 1988.

Facit Special 1996-97.

Stockholm 1996.

Lindblom, Andreas:

Vadstena klosters öden: till 600-årsminnet av
Birgittas död.
Vadstena 1973.

Linn, Björn:

Funktionalismen
(*Nationalencyklopedien*, 7).
Höganäs 1992.

Linn, Björn:

Nationalromantik. Arkitektur
(*Nationalencyklopedien*, 14).
Höganäs 1994.

Rappe, Axel:

Klosters kyrka
(*Sörmländska kyrkor* 17).
Nyköping, 1959.

Roosval, Johnny: S.

Nikolai eller Storkyrkan, byggnadshistoria
(*Sveriges kyrkor, Stockholms kyrkor*, 1:2).
Stockholm 1927.

Svennebring, Otto:

Hagby kyrka i Småland.
Kalmar 1973.

Tuulse, Armin:

Försvarskyrka
(*Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 5).
Viborg 1981.

Åmark, Mats:

Uppsala domkyrka genom åtta århundraden.
2. uppl.
Uppsala 1953.

Kyrkor på frimärken: liten frimärkskatalog

KYRKA: Markuskyrkan.

UTGÅVA: Europa XVI – Modern arkitektur.

UTGIVNINGSDAG: 14 maj 1987.

FÖRLAGA: B Serenander.

GRAVÖR: Zlatko Jakus.

FACIT KATALOGNUMMER: 1446.

KYRKA: Storkyrkan.

UTGÅVA: Riksdagen 500 år.

UTGIVNINGSDAG: 10 januari 1935.

FÖRLAGA: Olle Hjortzberg.

GRAVÖR: Sven Ewert.

FACIT KATALOGNUMMER: 242.

KYRKA: Klara kyrka.

UTGÅVA: Stockholmia 86 III – Stockholm i
konsten.

UTGIVNINGSDAG: 21 maj 1985.

FÖRLAGA: Otte Sköld.

GRAVÖR: Lars Sjööblom.

FACIT KATALOGNUMMER: 1356.

KYRKA: Uppsala domkyrka.

UTGÅVA: Uppsala domkyrka.

UTGIVNINGSDAG: 15 mars 1967.

FÖRLAGA: Czesław Slania.

GRAVÖR: Czesław Slania.

FACIT KATALOGNUMMER: 600.

KYRKA: Eskilstuna Kloster.

UTGÅVA: Norden VII – Vänorter.

UTGIVNINGSDAG: 27 maj 1986.

FÖRLAGA: Kurt Netzler.

GRAVÖR: Majvor Franzén.

FACIT KATALOGNUMMER: 1413.

KYRKA: Varnhem.

UTGÅVA: Svenska Hus III.

UTGIVNINGSDAG: 2 januari 1997.

FÖRLAGA: Eva Jern.

GRAVÖR: Czesław Slania.

FACIT KATALOGNUMMER: 2003

KYRKA: Vadstena.

UTGÅVA: Knypplerska.

UTGIVNINGSDAG: 10 mars 1976.

FÖRLAGA: Å Svensson.

GRAVÖR: Czesław Slania.

FACIT KATALOGNUMMER: 955.

KYRKA: Hagby.

UTGÅVA: Svenska Hus III.

UTGIVNINGSDAG: 2 januari 1997.

FÖRLAGA: Eva Jern.

GRAVÖR: Czesław Slania.

FACIT KATALOGNUMMER: 2001

KYRKA: Dalby.

UTGÅVA: Svenska Hus III.

UTGIVNINGSDAG: 2 januari 1997.

FÖRLAGA: Eva Jern.

GRAVÖR: Czesław Slania.

FACIT KATALOGNUMMER: 1999

KYRKA: Lunds domkyrka.

UTGÅVA: Lunds domkyrka 800 år.

UTGIVNINGSDAG: 28 maj 1946.

FÖRLAGA: Einar Forseth.

GRAVÖR: Sven Ewert.

FACIT KATALOGNUMMER: 366.